

ХҒТАР: 10.09.09
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-9-25>

XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы визуалды деректеріндегі қазақ отбасы құқығындағы «кеңестік» мәдени кодының қалыптасуының көрінісі

Д.Б. Асымова¹, Н.Б. Калкаева*¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(E-mail: ¹Damu_kaznpu@mail.ru, ²nesibeli77@mail.ru)

Аңдатпа. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы қазақ отбасы құқығының тарихына арналған. Нақтырақ айтатын болсақ, қазақ тарихындағы өтпелі заман кезеңіндегі отбасы институтына арнайы шығарылған кеңес үкіметінің алғашқы декреттерінің отбасы институтына ықпалы жайлы сөз етіледі. Қазақ қоғамындағы большевиктерге дейін отбасы қатынастарын реттейтін заңдардың жойылуы. Отбасы институтын қадағалайтын кеңестік заңдардың отбасы мүшелеріне деген әсері. Отбасы ұйытқысы - әйел адамның өміріндегі өзгерістер. Полигамды отбасылардың жойылуы. Әйел адамның эмансипациясы. «Бостандық» алған әйелдің өміріндегі жаңа құбылыстар. Үй шаруашылығынан бөлек пайда болған жаңа міндеттер мен қызметтер. Қала әйелі мен ауыл әйелі өміріндегі айырмашылықтар. Мақала барысында жоғарыда айтылған мәселелердің визуалды деректердегі көрінісіне талдау жасалды.

Зерттеу барысында қарастырылған визуалды деректер негізінде қазақ отбасының көрсетілген уақыт кезінде дәстүр мен модернизм элементтеріне талдау, өзгеру динамикасын анықтау, отбасының өзара бірлігі, мүшелерінің қатынасына, гендерлік аспектісіне, отбасының мәселен фотоға түсу үрдісі, мәдениеті. Визуалды деректер негізінде отбасын қоршаған материалдық болмысына сипаттама жасау арқылы кеңестік мәдени кодын анықтауға қадам жасалды. XX ғасыр басында Қазақстандағы тарихи, саяси жағдай мен олардың отбасы ұғымына әсер етуінің визуалды деректеріндегі репрезентациясын анықтауға қадам жасалды. Мақала дайындау кезінде Қазақстан тарихының XX ғасыр басындағы тарихы отбасы тарихы арқылы, отбасының визуалды репрезентациясы негізінде, қоғамның негізгі ұяшығы отбасының тыныс тіршілігінің болмысы арқылы көрсетуге тырыстық. Отбасылық тарихы бойынша визуалды деректермен жұмыс жасау барысында өңірлік, жергілікті, өлкелік әдістер қолдана отырып қарастырылды.

Түйін сөздер: Отбасы институты, отбасы құқығы, нормалар, заңдар, отбасы тарихы, визуалды бейнелер, дәстүр, модернизм.

Түсті: 22.04.2023 Мақұлданды: 06.06.2024 Онлайн қолжетімді 30.06.2024

¹* хат-хабар үшін автор

КІРІСПЕ. ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында қазақтың дәстүрлі қоғамы үшін дүрбелең кезеңі болды десек қателеспейміз. Оның айқын көрінісі адам өміріндегі көптеген өзгерістерінен анықтауға болады. Адам жаратылысына қарай қашанда бір өзі өмір сүре алмайды. Сол себепті, топтасып өмір сүруге бейімделіп отбасын құрады. Отбасы кез-келген қоғам үшін ең маңызды әлеуметтік институттардың бірі. Отбасында қоғамның ең маңызды функцияларының бірі жаңа ұрпақтардың өсімі және олардың алғашқы қоғамдық қалыптасуы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, басқа да маңызды функциялар жүзеге асырылады, мәселен, рухани қарым-қатынас, әлеуметтік бақылау, материалдық және тұрмыстық қатынастар, отбасы мүшелерінің өзара қатынасы. Бұл функциялардың іштей ұйымдаспауы отбасының бұзылуына әкелуі мүмкін, ал адамға әрқашан отбасы қажет. Мемлекет тарихындағы саяси қайта құрулар мен ауысулар кезеңінде адамдар өзара қарым-қатынастарын құруды, үйленуді, бала туып, тәрбиелеуді тоқтатпай жалғастырды. Себебі ер мен әйелдің қарым-қатынасында адамдардың бақытқа деген ұмтылысы барынша толық жүзеге асады, сондықтан отбасы қоғамның ең үлкен құндылығы болып қала береді. Мемлекетте болып жатқан өзгерістер қоғам үшін әлеуметтік-экономикалық, саяси құбылыстардың маңызы зор болды, бірақ «қарапайым» адам үшін оның өзіне және отбасы алдындағы жауапкершілігі басты жауапкершілік болды. Біз отбасын «адамның ұрпақ өрбітудің әлеуметтік механизмі, ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас, осы қатынастарға негізделген, мүшелері ортақ өмірмен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланыстырылған шағын топ» деп түсінеміз. Бұл отбасының негізі болып танылады, ол арқылы ерлі-зайыптылардың бір-біріне, балаларға және қоғамға қатысты құқықтары мен міндеттері бекітіледі [1].

Мақала қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің бірі отбасы, отбасының гендерлік мәселесіне, отбасындағы әйел рөлінің өзгеруіне визуалды деректер негізінде репрезентация мәселесіне арналған.

Сонымен қатар, визуалды деректер арқылы ХХ ғ. бастапқы жылдарындағы отбасы тарихын, отбасы жағдайында дүниетанымдық көзқарастар қалыптасу, тұлға тәрбиелену мәселелері визуалды деректер негізінде зерттеу мәселесі көтеріліп отыр.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазақ қоғамының әлеуметтік тарихында ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы кеңес үкіметінің мемлекет ретінде қалыптасқаннан кейінгі отбасы институтын реттейтін қабылданған алғашқы заңдардың, қазақ қоғамындағы отбасы өміріне, отбасы ішіндегі ахуалына, гендерлік ара қатынасқа тигізген, отбасы түсінігіндегі әйел-ана сөз тіркесінің басқа сипат алу кезеңін визуалды деректер негізінде талдау және қорыту.

Әдіснама. Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Мәселен фото деректер негізінде ХХ ғасыр басындағы отбасы мүшелерінің гендер-

лік мәселесі яғни үйдің үлкендері, ата-ана, балалар, туысқандық байланыстар, осы топтардың арасындағы өзара қатынастардың дамуының айнасы ретінде қонақжайлылық дәстүріне ерекше тоқталу, заманауи әлемдегі отбасылық мерекелердің көбеюі мен олардың XX ғасыр басындағы дәстүрлермен байланысын анықтаудан басталды. XX ғасырдың бас кезінің отбасы қатынасының дамуындағы орнын анықтау, қарастырылып отырған кезеңнің отбасы ұғымындағы ерекшелігіне сипаттама беру арқылы, отбасындағы отағасы мен жарының тұтас бір бөлік және жеке рөлдерінің трансформациялық өзгерістерін анықтау. XX ғасырдың басындағы отбасылық кризистер. XX ғасыр басындағы отбасы мен бала тәрбиесі. Отбасының сыртқы қоғаммен қатынасы тіл, дін, діл мәселелеріне жеке тоқталып тарихи зерделеуге қадам жасау.

Визуалды деректердің ішінде фото суреттер ең көп таралған дерек көзі болып табылатындықтан, ал оның ішінде отбасылық фото ең көп таралған тәжірибе болғандықтан негізгі дерек көз ретінде фотоларды қолдандық. 19 ғасырдың аяғынан бері кең таралған фотосурет тәжірибесінен отбасылық фотосуреттер соңғы бірнеше онжылдықта ғана академиялық бақылауға алына бастады. Отбасылық фото және фото альбомдармен жұмыс істейтін ғалымдар негізінен антропологиядан шыққан, ал эстетика, өнер тарихы, фотосурет және мәдениеттану салаларындағы ғалымдар мұндай материалға қалай қарау керектігі туралы сұрақтары көп туындап шетте қала береді.

Ашық хаттар мен фотосуреттерді талдай отырып, біз визуалды мәтіндерді кешенді және пәнаралық талдау принциптерін ұстанамыз. Мұндай талдау мазмұн деңгейіндегі кескінге (мазмұндық және формальды компоненттер, сыртқы және ішкі интеракцияның болуы немесе болмауы, "актор" және "мақсат" позициялары) және контекстке (дене сипаттамалары мен қоршаған ортаның мәні, ассоциативті қатар, канондық бейнелерге сілтемелер) қатысты зерттеу сұрақтарын дәйекті түрде ашуды қамтиды.

Талдауда суреттерді түсіндіруге семиотикалық, кроссмәдениет, құрылымдық және иконографиялық (кейбір жағдайларда) тәсілдері қолданылады. Біріншісі, визуалды символдардың (белгілердің) тілін декодтауға, яғни визуалды мәтіннің коммуникативті жақтарын, оның денотативтік және коннотациялық хабарламаларын ашуға бағытталған. Интерпретацияға құрылымдық көзқараста бейнеленген әлеуметтік құбылыстардың сыртқы визуалды қабығының астында маңызды әлеуметтік құрылымдар ашылады. Визуалды деректер арасында кездесетін басқа ұлтты отбасылардың иконографиялық және иконологиялық тәсіл канондық бейнелерді қадағалау үшін мотивтер мен композицияның ұқсастығы принципі бойынша талданатын сюжетке қатысты басқа суреттерді қарастыруды қамтиды.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Отбасы сөзінің ассоциасы жалпы тұрмыс-тіршілікпен қатарлас жүргендіктен, қорларда сақтаулы тұрған отбасылық визуалды деректердің басым көпшілігі тұрмыстық

болып келеді. Тұрмыс көріністерін талдаудағы фокус тұрғылықты жері мен жағдайларында, шаруашылық жүргізу ерекшеліктерінде, тұрмыстық ыдыстарда, суретке түсірілген тұрғын үйге және ситуациялық әлеуметтік топ мүшелеріне қатысты орналасу ерекшеліктерінде белгіленеді. Бұл талдау кез-келген визуалды құжаттарға қолданылады: иллюстрациялар, суреттер, суреттер, фотосуреттер, ашық хаттар. Ағымдағы зерттеуде біз негізінен фотосуреттермен жұмыс жасадық. Біз өзіміз үшін аздаған ашық хаттар мен суреттер фотосуреттер сияқты ақпараттық емес екенін атап өттік. Фотографиялық кескіндер техникалық емес жолмен жасалған суреттер мен суреттерге қарағанда көбірек сенім тудыратынын аңғардық.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік кино-фото құжаттар мен дыбыс жазбалар архиві, Қазақстан Республикасының ұлттық архив қорларында, Қазақстан Республикасының Президент архивінің қорларында ХХ ғасырдың бас кезіндегі визуалды деректердің қорлары өте көп деп айта алмаймыз. Мәселен, ҚР ОМА КФДЖ 1900-1938 жылдар арасындағы жеке архивтерден алынған деректер фондтары ерекше құнды болып табылады (Арх.№ Е-17909. Верный қаласы отбасыларға арналған тұрмыс үйлер, авторы зерттеуші-өлкетанушы В.В. Реутов, фото 1900 ж.; Арх. № Е-1711, Е-1866 – Астанайская мен Алматылық епархияның жеке фондтарының коллекциялары, епархия қызметкерлерінің отбасыларымен түскен фото деректер 1901 ж. Арх.№ 5-3368,5-3369,5-3370,5-3371,5-3372,5-3373,5-3374 Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясының Павлодар облысындағы кедейшіліктен ауылын тастап қалаға көшіп бара жатқан отбасылардың фото деректері 1912 ж. Арх.№ Е-332, Е-333, Е-334, Е-336, Е-337.

Осы тарихи кезеңнің аудиоматериалдары Союзкиножурнал бірлестігінің материалдарынан құралған, авторлары әр жылдары Попов, Пенулина Э., Сагимбаев, Н.Гольденберг. Деректі фильдердің барлығы дерлік жалпы көрініс, тұрғын үйлер, инфраструктура яғни отбасы тұрмыс тіршілігінің қайнар көздері туралы жақсы ақпарат беретіні туралы анықталды. Қазақстан Республикасының Президент архивінің жеке тұлғалардың отбасылық қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтатын болсақ, ҚОР №54, бума 1, 1-109 арасындағы істер Куватовтар отбасылық жеке қорындағы фото құжаттары анықталып, жұмыс жүргізілді. Көрсетілген қор осы архивті тұрақты сақталуда тұр, қор деректері 1928-1998 жылдар арасындағы мәліметтерді қамтиды. Қор №68, бума 1, 1-64 арасындағы істер Боранкулов Сейткасымның жеке отбасылық қоры, архивте 1949-1999 жылдар аралығындағы құжаттарды тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қор № 183, бума 1, 1-32 істер отбасы Айтхожиндардың отбасылық қорлары, 1927-2006 жылдар арасында деректерді қамтиды, архивте тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінде жүргізілген зерттеу жұмысы негізінде, жеке қорлардың саны 52 екені анықталды.

Қор №79, 65/29 істері анықталып қарастырылды. 1934-2010 жылдардағы құжаттар: облыстық, қалалық ардагерлер кеңесінің материалдары (төлқұжаттар, естеліктер, фотосуреттер, естеліктер жинағы, фотоальбомдар, 2010 ж. 7 сәуірде Алматыда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде өткен жеңістің 65 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары); Ардагерлердің майдандағы хаттары, әскери билеттері, марапат құжаттары, орден кітапшалары, хабарлау

қағаздары, отбасылық фотосуреттері, естеліктер мен өлеңдері; Астана қаласындағы «Ауғанстан соғысы мүгедектері мен ардагерлер Одағы» қоғамдық ұйымының, «Ескерткіш» іздеу салу экспедициясы, Алматы қаласындағы Орталық мемлекеттік мұрағаттың кино-фото қорының құжаттары, облыстардың және Астана қаласының мұрағаттар мен құжаттар Басқармасы тапсырған материалдар (табылған құжаттар мен кітаптардың, бейнефильмдер мен құжат көшірмелерінің тізімі - дискілерде электрондық нұсқалары бар). Қор 162, 330/2232 істері анықталды. Сариева Рысты Халесовна (1949 ж.), Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, тарих ғылымдарының кандидатының жеке отбасылық қоры. 1967-2010 жылдардағы құжаттар: жеке басы туралы; білім туралы, ғылыми атаққа ие болу туралы, қызметтік құжаттар, марапаттау жөнінде, қор иесінің қызметі және қоғамдық қызметі туралы; мұрағат ісі саласы бойынша ынтымақтастық жөніндегі құжаттар; түрлі деңгейлердегі конференциялардың материалдары; тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне дайындаған автореферат пен диссертация; кітаптар, мақалалар, баяндамалар, сұхбаттар; авторлардың қолтаңбасымен қор иесіне сыйлаған кітаптары; қор иесінің жұбайы мен қызының жеке басының құжаттары; қор иесіне арналған мақалалар; фото-бейне құжаттар; электрондық жеткізгіштердегі құжаттар т.б. Яғни, Қазақстан Республикасының ұлттық архивінде визуалды деректер арасында айтарлықтай жеке отбасылық қорлар бар, алайды, олардың басым көпшілігі кеңестік уақыттың деректері, яғни XX ғасырдың кеңестік заманы басталмас бұрын сақтаулы тұрған визуалды деректер жоқ деп айтсақ болады.

Қазіргі әлемдегі фотографияның басқа визуалды өнер түрлерімен байланысының теориялық аспектілерін қарастыра отырып, біз фотография тілінің әлеуметтік-мәдени және онтологиялық аспектілеріне назар аудардық, бұл фотография философиясы туралы айтуға мүмкіндік береді (Р.Барт, Р. Арнхайм, в. Флюссер және т. б.). Мәселені ғылыми зерттеудің негізгі бағыттарын сипаттай отырып, біз фотография теориясын "әлеуметтік теорияға" (с.Сонтаг) кеңейтетін жаңа тәсілдердің (философия, ақпарат теориясы, семиотика) өзектілігін баса көрсете отырып, фотографияны өнертану талдауының біржақтылығын анықтадық. Кескін кеңістігіндегі кескін мен құжаттың арақатынасы, басқа өнерден (кино, кескіндеме, теледидар) айырмашылығы, қоғамда өмір сүрудің көптеген формаларында қалыптасады, ол фотосуреттің деректі мәртебесін қандай формада болса да сақтайды.

Фотосурет секілді деректердің әлеуметтік-мәдени аспектісі "осы жерде және қазір" шындықпен міндетті байланыс талаптарына байланысты, фото кескінді жасау кезінде, бұл сонымен бірге көркемдік әсердің міндетті шарты болып табылады. Эмпирикалық материална келтірілген талдау (А. Родченко, Б. Игнатович, Е. Лангман, А. Скурихин, А. Шишкин және т. б.) хроникалық құжаттың, пәндік әлемнің "кадр ішіндегі монтаж" арқылы көркем бейнеге айналу құбылысын көрсетеді, кадрдағы элементтердің күтпеген үйлесімі (конструктивистік фотосурет мысалы, А. Радченко).

Бұл жағдай фотосуреттің өнер саласына тез интеграциялануына себеп болды. Сонымен қатар, әдебиеттен немесе бейнелеу өнерінен айырмашылығы, биалдың фотосуреті өмірді және оның оқиға кенеттерін тарихи қашықтықтың биіктігінен көрсете алмайды, бұл сәттіліктің, шындықпен тікелей байланыстың талаптарымен шектеледі.

Фотосуреттің деректі жағына деген құштарлық біздің елде болып жатқан ауқымды өзгерістерге байланысты болды. Жаңа Кеңес үкіметі бейбіт құрылыстағы жеңістерін түсіріп, өзекті түрде куәландырып, көрсетіп, социалистік құрылыстың жетістіктерін насихаттауға ықпал еткісі келді. халық алдында және бүкіл әлем алдында және репортаждық (негізінен құжаттық) фотосурет болуы керек еді.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Мәселен фото деректер негізінде ХХ ғасыр басындағы отбасы мүшелерінің гендерлік мәселесі яғни үйдің үлкендері, ата-ана, балалар, туысқандық байланыстар, осы топтардың арасындағы өзара қатынастардың дамуының айнасы ретінде қонақжайлылық дәстүріне ерекше тоқталу, заманауи әлемдегі отбасылық мерекелердің көбеюі мен олардың ХХ ғасыр басындағы дәстүрлермен байланысын анықтаудан басталды. ХХ ғасырдың бас кезінің отбасы қатынасының дамуындағы орнын анықтау, қарастырылып отырған кезеңнің отбасы ұғымындағы ерекшелігіне сипаттама беру арқылы, отбасындағы отағасы мен жарының тұтас бір бөлік және жеке рөлдерінің трансформациялық өзгерістерін анықтау. ХХ ғасырдың басындағы отбасылық кризистер. ХХ ғасыр басындағы отбасы мен бала тәрбиесі. Отбасының сыртқы қоғаммен қатынасы тіл, дін, діл мәселелеріне жеке тоқталып тарихи зерделеуге қадам жасау.

Визуалды деректердің ішінде фото суреттер ең көп таралған дерек көзі болып табылатындықтан, ал оның ішінде отбасылық фото ең көп таралған тәжірибе болғандықтан негізгі дерек көз ретінде фотоларды қолдандық. 19 ғасырдың аяғынан бері кең таралған фотосурет тәжірибесінен отбасылық фотосуреттер соңғы бірнеше онжылдықта ғана академиялық бақылауға алына бастады. Отбасылық фото және фото альбомдармен жұмыс істейтін ғалымдар негізінен антропологиядан шыққан, ал эстетика, өнер тарихы, фотосурет және мәдениеттану салаларындағы ғалымдар мұндай материалға қалай қарау керектігі туралы сұрақтары көп туындап шетте қала береді.

Ашық хаттар мен фотосуреттерді талдай отырып, біз визуалды мәтіндерді кешенді және пәнаралық талдау принциптерін ұстанамыз. Мұндай талдау мазмұн деңгейіндегі кескінге (мазмұндық және формальды компоненттер, сыртқы және ішкі интеракцияның болуы немесе болмауы, "актор" және "мақсат" позициялары) және контекстке (дене сипаттамалары мен қоршаған ортаның мәні, ассоциативті қатар, канондық бейнелерге сілтемелер) қатысты зерттеу сұрақтарын дәйекті түрде ашуды қамтиды.

Талдауда суреттерді түсіндіруге семиотикалық, кроссмәдениет, құрылымдық және иконографиялық (кейбір жағдайларда) тәсілдері қолданылады. Біріншісі, визуалды символдардың (белгілердің) тілін декодтауға, яғни визуалды мәтіннің коммуникативті жақтарын, оның денотативтік және коннотациялық хабарламаларын ашуға бағытталған. Интерпретацияға құрылымдық көзқараста бейнеленген әлеуметтік құбылыстардың сыртқы визуалды қабығының астында маңызды әлеуметтік құрылымдар

ашылады. Визуалды деректер арасында кездесетін басқа ұлтты отбасылардың иконографиялық және иконологиялық тәсіл канондық бейнелерді қадағалау үшін мотивтер мен композицияның ұқсастығы принципі бойынша талданатын сюжетке қатысты басқа суреттерді қарастыруды қамтиды.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Отбасы сөзінің ассоциасы жалпы тұрмыс-тіршілікпен қатарлас жүргендіктен, қорларда сақтаулы тұрған отбасылық визуалды деректердің басым көпшілігі тұрмыстық болып келеді. Тұрмыс көріністерін талдаудағы фокус тұрғылықты жері мен жағдайларында, шаруашылық жүргізу ерекшеліктерінде, тұрмыстық ыдыстарда, суретке түсірілген тұрғын үйге және ситуациялық әлеуметтік топ мүшелеріне қатысты орналасу ерекшеліктерінде белгіленеді. Бұл талдау кез-келген визуалды құжаттарға қолданылады: иллюстрациялар, суреттер, суреттер, фотосуреттер, ашық хаттар. Ағымдағы зерттеуде біз негізінен фотосуреттермен жұмыс жасадық. Біз өзіміз үшін аздаған ашық хаттар мен суреттер фотосуреттер сияқты ақпараттық емес екенін атап өттік. Фотографиялық кескіндер техникалық емес жолмен жасалған суреттер мен суреттерге қарағанда көбірек сенім тудыратынын аңғардық.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік кино-фото құжаттар мен дыбыс жазбалар архиві, Қазақстан Республикасының ұлттық архив қорларында, Қазақстан Республикасының Президент архивінің қорларында XX ғасырдың бас кезіндегі визуалды деректердің қорлары өте көп деп айта алмаймыз. Мәселен, ҚР ОМА КФДЖ 1900-1938 жылдар арасындағы жеке архивтерден алынған деректер фондтары ерекше құнды болып табылады (Арх.№ Е-17909. Верный қаласы отбасыларға арналған тұрмыс үйлер, авторы зерттеуші-өлкетанушы В.В. Реутов, фото 1900 ж.; Арх. № Е-1711, Е-1866 – Астанайская мен Алматылық епархияның жеке фондтарының коллекциялары, епархия қызметкерлерінің отбасыларымен түскен фото деректер 1901 ж. Арх.№ 5-3368,5-3369,5-3370,5-3371,5-3372,5-3373,5-3374 Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясының Павлодар облысындағы кедейшіліктен ауылын тастап қалаға көшіп бара жатқан отбасылардың фото деректері 1912 ж. Арх.№ Е-332, Е-333, Е-334, Е-336, Е-337.

Осы тарихи кезеңнің аудиоматериалдары Союзкиножурнал бірлестігінің материалдарынан құралған, авторлары әр жылдары Попов, Пенулина Э., Сагимбаев, Н.Гольденберг. Деректі фильдердің барлығы дерлік жалпы көрініс, тұрғын үйлер, инфраструктура яғни отбасы тұрмыс тіршілігінің қайнар көздері туралы жақсы ақпарат беретіні туралы анықталды. Қазақстан Республикасының Президент архивінің жеке тұлғалардың отбасылық қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтатын болсақ, ҚОР №54, бума 1, 1-109 арасындағы істер Куватовтар отбасылық жеке қорындағы фото құжаттары анықталып, жұмыс жүргізілді. Көрсетілген қор осы архивті тұрақты сақталуда тұр, қор деректері 1928-1998 жылдар арасындағы мәліметтерді қамтиды. Қор №68, бума 1, 1-64 арасын-

дағы істер Боранкулов Сейткасымның жеке отбасылық қоры, архивте 1949-1999 жылдар аралығындағы құжаттарды тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қор № 183, бума 1, 1-32 істер отбасы Айтхожиндардың отбасылық қорлары, 1927-2006 жылдар арасында деректерді қамтиды, архивте тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінде жүргізілген зерттеу жұмысы негізінде, жеке қорлардың саны 52 екені анықталды.

Қор №79, 65/29 істері анықталып қарастырылды. 1934-2010 жылдардағы құжаттар: облыстық, қалалық ардагерлер кеңесінің материалдары (төлқұжаттар, естеліктер, фотосуреттер, естеліктер жинағы, фотоальбомдар, 2010 ж. 7 сәуірде Алматыда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде өткен жеңістің 65 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары); Ардагерлердің майдандағы хаттары, әскери билеттері, марапат құжаттары, орден кітапшалары, хабарлау қағаздары, отбасылық фотосуреттері, естеліктер мен өлеңдері; Астана қаласындағы «Ауғанстан соғысы мүгедектері мен ардагерлер Одағы» қоғамдық ұйымының, «Ескерткіш» іздеу салу экспедициясы, Алматы қаласындағы Орталық мемлекеттік мұрағаттың кино-фото қорының құжаттары, облыстардың және Астана қаласының мұрағаттар мен құжаттар Басқармасы тапсырған материалдар (табылған құжаттар мен кітаптардың, бейнефильмдер мен құжат көшірмелерінің тізімі - дискілерде электрондық нұсқалары бар). Қор 162, 330/2232 істері анықталды. Сариева Рысты Халесовна (1949 ж.), Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, тарих ғылымдарының кандидатының жеке отбасылық қоры. 1967-2010 жылдардағы құжаттар: жеке басы туралы; білім туралы, ғылыми атаққа ие болу туралы, қызметтік құжаттар, марапаттау жөнінде, қор иесінің қызметі және қоғамдық қызметі туралы; мұрағат ісі саласы бойынша ынтымақтастық жөніндегі құжаттар; түрлі деңгейлердегі конференциялардың материалдары; тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне дайындаған автореферат пен диссертация; кітаптар, мақалалар, баяндамалар, сұхбаттар; авторлардың қолтаңбасымен қор иесіне сыйлаған кітаптары; қор иесінің жұбайы мен қызының жеке басының құжаттары; қор иесіне арналған мақалалар; фото-бейне құжаттар; электрондық жеткізгіштердегі құжаттар т.б. Яғни, Қазақстан Республикасының ұлттық архивінде визуалды деректер арасында айтарлықтай жеке отбасылық қорлар бар, алайды, олардың басым көпшілігі кеңестік уақыттың деректері, яғни ХХ ғасырдың кеңестік заманы басталмас бұрын сақтаулы тұрған визуалды деректер жоқ деп айтсақ болады.

Қазіргі әлемдегі фотографияның басқа визуалды өнер түрлерімен байланысының теориялық аспектілерін қарастыра отырып, біз фотография тілінің әлеуметтік-мәдени және онтологиялық аспектілеріне назар аудардық, бұл фотография философиясы туралы айтуға мүмкіндік береді (Р.Барт, Р. Арнхайм, в. Флюссер және т. б.). Мәселені ғылыми зерттеудің негізгі бағыттарын сипаттай отырып, біз фотография теориясын "әлеуметтік теорияға" (с.Сонтаг) кеңейтетін жаңа тәсілдердің (философия, ақпарат теориясы, семиотика) өзектілігін баса көрсете отырып, фотографияны өнертану талдауының біржақтылығын анықтадық. Кескін кеңістігіндегі кескін мен құжаттың арақатынасы, басқа өнерден (кино, кескіндеме, теледидар) айырмашылығы, қоғамда өмір сүрудің көптеген формаларында қалыптасады, ол фотосуреттің деректі мәртебесін қандай формада болса да сақтайды.

Фотосурет секілді деректердің әлеуметтік-мәдени аспектісі "осы жерде және қазір" шындықпен міндетті байланыс талаптарына байланысты, фото кескінді жасау кезінде, бұл сонымен бірге көркемдік әсердің міндетті шарты болып табылады. Эмпирикалық ма- териалына келтірілген талдау (А. Родченко, Б. Игнатович, Е. Лангман, А. Скурихин, А. Шишкин және т. б.) хроникалық құжаттың, пәндік әлемнің "кадр ішіндегі монтаж" арқылы көркем бейнеге айналу құбылысын көрсетеді, кадрдағы элементтердің күтпеген үйлесімі (конструктивистік фотосурет мысалы, А. Радченко).

Бұл жағдай фотосуреттің өнер саласына тез интеграциялануына себеп болды. Сонымен қатар, әдебиеттен немесе бейнелеу өнерінен айырмашылығы, биалдың фотосуреті өмірді және оның оқиға кенеттерін тарихи қашықтықтың биіктігінен көрсете алмайды, бұл сәттіліктің, шындықпен тікелей байланыстың талаптарымен шектеледі. Фотосуреттің деректі жағына деген құштарлық біздің елде болып жатқан ауқымды өзгерістерге байланысты болды. Жаңа Кеңес үкіметі бейбіт құрылыстағы жеңістерін түсіріп, өзекті түрде куәландырып, көрсетіп, социалистік құрылыстың жетістіктерін насихаттауға ықпал еткісі келді. халық алдында және бүкіл әлем алдында және репортаждық (негізінен құжаттық) фотосурет болуы керек еді.

Нәтижелер мен талқылау (Findings/Discussion) – Қазақ халқының отбасы және неке құқықтарының қайнар көздеріне негізінен көне дәуіріндегі әдет-ғұрып заң нормалары сонымен қатар: «Ақсақалдар Ережесі», «Ата-баба жолы», «Оғыз ханның заңдары», Мұсылмандық шариат, Қасым ханның «Қасқа жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғысы», Патшалық Ресей тұсындағы «Кіші Ережелер» жатады. Бұл құқықтық нормалар тарихи кезеңдердің ауысымдарына байланысты, өзгеріске ұшырып отырғаны анық. Мәселен біз қарастырып отырған, кезеңдегі өзгерістер, 1917 жылғы төңкеріс және одан кейінгі саяси қайта құрулар, даланың көшпелі халқының өмірін ұйымдастырудың жаңа заңнамалық жобалары XX ғасырдың 30-шы жылдарында көшпелілердің құқықтық жүйесіне орыс заңдарын енгізуден басталған қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің жойылу процесінің өзінің шарықтау шегіне жетті. Дәстүрлі шаруашылық құрылымының өзгеруі жартылай отырықшы, содан кейін толық отырықшы өмір салтына көшу ғасырлар бойы қазақтарда болған тарихи қалыптасқан көшпелі қоныс түрі мен отбасы құрылымының өзгеруінің негізгі себебі болды және нәтижесінде отбасылық-туыстық топтар ішіндегі дәстүрлі әлеуметтік байланыстардың бұзылуына әкелді. Бүкілресейлік атқару комитетінің «Неке туралы заңдар кодексі: «Отбасы және қамқоршылық» қолданысқа енгізу туралы 1926 жылғы 19 қарашасындағы қаулысынан кейін, жоғарыда атап кеткендей үдемелі өзгеріске ұшыратты. Мәселен, большевиктер партиясының билігі қазақ қоғамындағы отбасының гендерлік қатынас үлгілеріне қол сұғудан басталды. Партия қызметкерлерімен сол кездегі гендірлік қатынастар қазақтар арасындағы ескі қоғамдық құрылыстың бір бөлігі ретінде қабылдады. Олардың мақсаты аталмыш жүйені яғни бұл гендерлік моделді жою болды. Кейіннен олар әйелдерге де, ерлерге де саналы түрде жаңа рөлдер мойындатты [2]. Жаңа мемлекеттің жаңа бағыты бойынша, большевиктер әйелдерді жұмысшы анаға айналдырғысы келді. Олардың ойынша, әйел жұмыс істеп, «болашақ жұмысшылар ұрпағын шығаруы» және сонымен бірге үй шаруашылығын жүргізуі керек еді [3]. Жаңа декреттер оларға жұмыс бергендей өзінің қорғауын, тәуел-

сіздігіне кепілдік етіп берді. Бұл саяси әдістің мақсаты әйелдерді ерлер сияқты мемлекет билігіне бағындыру үшін, әйелдерді патриархалдық отбасылық қатынастар билігінен «босату» идеясына негізделді. Ерлердің рөлі де өзгерді [4]. Отағасының функцияларын мемлекет өз мойнына алды, сонымен бірге ерлер коммунистік құрылысты басқаруға және жаңа мемлекетті басқаруға тиіс болды. Осылайша, қоғамдық ортада ер адам өзінің басым рөлін көрсете алды. Бірақ үйдің ішіндегі үстемдік түбегейлі өзгерді бұрынғыдай жынысына емес, әлеуметтік жағдайына байланысты болды. Бұл өзгеріс қала отбасыларында айқын байқалады [5]. Бұл әдістер қоғамда «архаизм» және «ескінің қалдықтары» деген стереотипті түсінікті қалыптастырды.

Жаңа үкімет әлеуметтік трансформациясын қоғамдағы әйелдер қауымынан бастады. Ол түсінікті қадам. Себебі, әйел адам отбасының ұйытқысы, отбасындағы қарым-қатынасты реттеп отыратын негізгі механизм. Басты өзгертулердің барлығы әйел өмірін «жаңарту» және мемлекет ер адамға емес әйел қоғамына екпіндік беріп қайта құруға кірісті. Басқадай айтқанда, мемлекеттің еркекпен емес, әйелмен арнайы мәмілеге келгендей саясат жүргізгенін байқауға болады. Әйелдер әлеуметтік трансформацияның негізгі құралы ретінде пайдаланылады [6]. Бұл ер адамның күшіне, жігеріне, ұстанымына тікелей қарсы болып, әсер етпей қоймады. Біріншіден, әйелдердің қоғамдық өндіріске жаппай араласуы жеке гендерлік қатынастарға әсер етуі, өйткені ол әйелдерге еркектерден экономикалық және әлеуметтік еркіндік берді [7]. Екіншіден, ана болуды саясаттандыру және әке болуды салыстырмалы түрде елемеу әйелдердің балаларды бақылауын заңдастырып, ер азаматтардың отбасындағы орнын әлсіретіп жіберді [8]. Үшіншіден, әйелдер бірте-бірте мемлекеттің идеологиялық құралына айналды, өйткені олар мемлекетке ерлердің мінез-құлқын бақылаудың кілтіне айналды. Кеңес қоғамында дәстүрлі ер адамның қоғамдағы рөлін түсіну мен қабылдау мәселелерінде конфликттерге әкеп соқты. Ер адамның сөзі заң емес, әйел күйеуінің кемшілігіне наразылық білдіруге құқылы. Оның үстіне әйелдер ерлердің үйдің тұрмыс-тіршілік өміріне араласпауына, ер адамның асыраушы рөлін атқармайтынына наразылық білдіре басталуымен сипатталады [9].

Революционерлердің буржуазиялық отбасын революцияның отына жағуға тырысқаны кездейсоқ емес: империяның неке-отбасы заңнамасын бір мезгілде жою, неке және отбасы құрылымын бұзу, неке институтын әдейі әлсірету болды, және оған негізделген буржуазиялық мораль бұрыннан қалыптасқан отбасы құндылықтарына қарсы бағытталды. Алайда, белгілі болғандай, Қазақстанда отбасы 30-шы жылдардан бастап саяси құрылымды қоса алғанда, тірек институты болды. 20 ғасыр кеңес мемлекеті әміршіл-әкімшілік әдістермен неке мен отбасын «нығайтуға» бет бұру арқылы, жеке адамға толық бақылау орнатуда отбасының басты мақсаты етіп қойды. «Мықты отбасы – мықты мемлекет» деген ұран ресми идеологияның арсеналына енген [10].

Жалпы, XX-шы ғасырдың басындағы Қазақстандағы отбасының әлеуметтік тарихына қысқаша шолу көрсеткендей, отбасы қазақ қоғамында ешқашан өз бетінше қалыптасып, сақталуы немесе қайта құрылуы мүмкін тәуелсіз институт емес. Ол қазақ қоғамының даму өркениетінің ажырамас бөлігі болып табылады және оны бар әлеуметтік институттармен сәйкестендіруді қамтамасыз ететін эволюцияға бағынады. Сонымен

қатар, отбасының даму процестері және оның қоғаммен өзара әрекеттесуі қарама-қайшы болып табылады және оларды «жақсы» немесе «жаман» тұрғысынан бағалау мүмкін емес [11].

Егер біз Қазақстандағы отбасының әлеуметтік дамуының ерекшеліктерін бөліп көрсетуге тырысатын болсақ, онда біздің елімізді Батыс Еуропа мемлекеттерінен ерекшелендіретін екі ерекше белгілерді атап өтуге болады: біріншіден, мемлекеттің отбасы саласындағы маңызды рөлі және, екіншіден, революцияға дейінгі қазақ халқының көпшілігіне тән жеке өмірдің әлсіз дамуы, отбасылық қатынастардың әлеуметтік сипаты. Шын мәнінде, қазақ қоғамында жаңа тұрмыстық нормалар енгізіліп, жоғарыдан қатаң бақылауға алынды [12].

Кеңестердің құрған жаңа мемлекетінде әйел білім алуға, жұмыс істеуге және жеке табыс көзіне ие болу мүмкіндігіне қол жеткізді, яғни қожайынынан экономикалық тәуелсіз бола алды. Мәселен, батыс елдеріндегі бірқатар мемлекеттерде атап айтсақ, Австрияда тек 1975 жылы ғана жаңа заң қабылданды ол- әйел жұмысқа бару үшін күйеуінің рұқсатын қажет етпейтін болды [13]. Ал, социалистік сипаттағы Венгрияда мұндай заң бір ұрпақ бұрын қабылданған. Сонымен қатар, күйеуінің рұқсатынсыз несие картасын алуға құқығы да пайда болды деседі. Американың экс президенті Билл Клинтонның әйелі Хиллари Клинтон 1970 жылдары несие картасынан бас тартқанын есіне ала отырып: «Мен өзімнің несие картасына өтініш бере алмайтыным, күйеуімнің картасын пайдалануым керек екені туралы хат алдым. Бұл ескі әңгіме емес » - деді ол The Ellen DeGeneres Show-қа берген сұхбатында. «Мен оған қарағанда көбірек ақша таптым, мен өзімнің несие картамды алуға дайын едім».

Ал, кеңес әйелі университетке түсу құқығын, ғылым мен техника, математика және жаратылыстану саласындағы мамандықтар алу құқығын алды [14]. Ivy League қауымдастығының мекемелері жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысына дейін қыздарды бакалавриат студенттеріне қабылдамады. Кеңестік әйелі білім алуға, жұмыс істеуге және жеке табыс көзіне ие болу мүмкіндігіне ие болды, яғни күйеуінен экономикалық тәуелсіз бола бастады [15].

Отбасы заңын алайық. Кеңес әйелдері ажырасу құқығын, некеге тұрғаннан кейін өз атын иелену құқығын, түсік жасату құқығын, ажырасқаннан кейін бірден балаларды қамқорлыққа алу құқығын алды [16]. Ал, мысалы, Австрияда әйелдің некеден кейін өз атын сақтауға құқығы бар деген заң 1995 жылы ғана қабылданған. Немесе жүктілікті тоқтату құқығын алыңыз. Социалистік елдерде жүктілікті тоқтату туралы шешім қабылдау құқығы социалистік елдерге қарағанда әлдеқайда ерте берілді. Мысалы, КСРО-да 1920 -шы жылы, одан кейін 1954 жылы. Англияда түсік жасатуға 1967-ші жылы, АҚШ-та – 1973-ші жылы, Австрияда – 1974-ші жылы, Францияда – 1979-шы жылы рұқсат етілді [17].

Қорытынды (Conclusion) – 1917 жылы 12 желтоқсанда «Азаматтық неке, балалар туралы және азаматтық хал актілерін енгізу туралы» жарлық жарияланды. Жарлыққа сәйкес неке жасы ерлер үшін - 18 жас және әйелдер үшін 16 жас, Закавказьеде - ерлер үшін - 16 жас және әйелдер үшін 13 жас болып белгіленді. Монархия кезеңінде тек шіркеулік неке болса, көрсетілген мерзімнен бастап шіркеулік неке «ерлі-зайыптылардың жеке ісі»

болып табылатын болды, енді тек азаматтық неке танылды. Алайда 20-жылдардың басында тіпті халық арасында неке тіркеудің кез келген түрін жою туралы үндеулер де болды. Бұл жарлық жарияланғанымен, отбасы және отбасы мүшелерінің түгелдей дерлік отбасы өмірінің барлық тұстарын ашып қамтымады.

1927 жылы 1 қаңтарда Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің 1926 жылғы 19 қарашадағы қаулысымен РКФСР-ның «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы» Заңдар кодексі күшіне енді, онда барлығына бірдей неке жасы – 18 жас белгіленді. Сондай-ақ ерлі-зайыптылар мен балалардың құқықтары мен міндеттерін толығырақ реттеліп қарастырылды. Бұл заңды актер ерлер мен әйелдердің теңдігін орнатуға бағытталған. Осылайша, ерлі-зайыптылардың неке кезінде жинаған мүлкі 1918 жылғы Кодекске қарағанда жалпы деп танылды, онда бөлек меншік белгіленді. Бұл «Неке және отбасы туралы» кодексі 1969 жылы енгізілген жаңа кодекске дейін қолданыста болды. XX ғ. 20-30-шы жылдарындағы қарастырылған визуалды деректерге сүйеніп айтатын болсақ, бұл мерзімде қала мен ауыл отбасыларының сонымен қатар қала мен ауыл әйелдерінің арасындағы әлеуметтік міндеттердің айырмашылығы бірден көзге түседі. Мәселен, ауыл отбасындағы әйелдің міндеттері бұрынғысынша үй айналысындағы шаруашылық болса, қала әйелінің міндеттеріне үй тіршілігінен тыс әлеуметтік жауапкершілік ретінде, жұмысы пайда болды [18]. Көбісінше әйелдер бұл жылдары жұмысшы қызметінде болса, 1930-шы жылдардың аяғына таман визуалды деректерге сәйкес жұмысшы мәртебесінен басқа дәрігер, қоғам қайраткері, инженер, мұғалім, балабақша тәрбиелеуші қызметіндегі әйелдердің фотолары көптеп кездеседі. Қала әйелдерінде отбасы құқығының нормаларының жүзеге асырылуы нәтижелі болса, ауылдағы әйелдердің өмірінде айтарлықтай өзгерістер белен алған жоқ. Бұл жерде міндетті түрде айтып өтетін мәселе, көптеген зерттеулерге сәйкес орталық азия аумағы бойынша қазақ қоғамындағы әйелдердің жағдайы бөлек болды. Нақтырақ айтақанда мәселен, өзбек, тәжік, азербайжан әйелдерінің қасындағы салыстырмалы тұрғыдан қарағанда қазақ әйелінің құқығы, киіну салты, үй жағдайындағы бостандығы айтып өтетіндей еркін болды. Ежелден қазақ әйел үй тіршілігінде өзін еркін ұстап, басқара алатын деңгейінде болған. Ол тек жаңа түскен келіндерге тиесілі болмайтын. Жаңа түскен келінді енесі кем дегенде үш жылдай уақыттың ішінде отбасының ішкі заңдылықтарына, отбасы мүшелерінің ыңғайына қарай тәрбиелеген соң ғана, үй тіршілігіне байланысты мәселелерде шешім қабылдауға мүмкіндік алды. Қазақ әйелінің жоғарыда атап өткен ұлттырға қарағанда үй шаруашылығындағы құқығы еркін болғанның себептерінің бірі ол қазақ әйелінің мал шаруашылығы секілді қиын еңбектегі атқаратын міндеті ер адамнан кем болған жоқ [19].

Қарстырылған мерзімнің визуалды деректері «кеңестік мәдени» кодының қалыптаса басталғанын дәлелдей алды. «Кеңестік мәдени» коды ретінде отбасының сипаты патриархалдық негізін жоғалтып бара жатқанын, отбасы тіршілігіндегі әйел адамның үйден тыс қызуғышылықтарының пайда болуымен, отбасылық суреттер азайып, ұжымдық фотолармен толығып адамның жеке сақтауында өндірістік суреттерді сақтайтын альбомның қалыптасуы.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала ЖТН №АР15473292 «XX-XXI ғасырдағы отбасы тарихының ретроспективасы: Қазақстандағы дәстүр мен модернизмнің визуалды болмысы» тақырыбындағы Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан ғылыми жобасы аясында даярланды.

Авторлардың қосқан үлесі

Автор Д.Б.Асымова мақаланы жазу барысында мақсат міндеттерімен, зерттеуді жүргізу, дайындау нәтижелерді талдау, түсіндіру сыни тұрғыда қарастырды. Визуалды деректер негізінде қазақ отбасының көрсетілген уақыт кезінде дәстүр мен модернизм элементтеріне талдау, өзгеру динамикасын анықтау, отбасының өзара бірлігі, мүшелерінің қатынасына, гендерлік аспектісіне, отбасының мәселен фотоға түсу үрдісі, мәдениетін зерттеуде өз үлесін қосты. Автор **Н.Б.Калкаева** XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы визуалды деректеріндегі қазақ отбасы құқығындағы «кеңестік» мәдени кодының қалыптасуының көрінісін кеңінен зерттеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Маковецкий П. Қазақтардың заң орына жүретін дәстүрлері жөніндегі жазбалар / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 4-14 бб.
2. Өсеров Н.Н. Қазақтардың дәстүрлі неке және отбасы құқықтары (Қазақ әдет-ғұрып материалдары бойынша): заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.01. - Алматы, 2002. - 19 б.
3. Қазиев О. Көшпелі қазақ өркениетіндегі әйел құқығының мәртбесі (XVIII-XX ғғ. бас кезеңі): заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.01. - Алматы, 2005. - 29 б.
4. Андре Д. Қазақтардың ордасында заң есебінде жүретін дәстүрлер / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 29-31 бб.
5. Баллюзек Л. Қазақ некесінің ерекшеліктері / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 16-23 бб.
6. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы: (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу еңбек). – Алматы:Қайнар, 1996. – 288 б.
7. Козлов И.А. Қазақтардың дәстүрлік заңдары / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 32-35 бб.
8. Левшин А.И. Дәстүрлер / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 26-28 бб.
9. Культелеев Т.М. Вопросы казахского обычного права в романе Мухтара Ауезова «Абай». – Алматы, 1950 г.
10. Фиельструп Ф.А. Из обрядовой жизни киргизов начала XX века. – М.: Наука, 2002. – 300с.
11. Юмкина Е.А. Внутрисемейное общение в пространственно-временном аспекте/ Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. – 2014. - №4 (Том 5) Психология. – С. 78-87.

12. Сексенбаева Г.А. «Аудиовизуальные документы: источниковедческий и архивоведческий аспекты» - Алматы, 2020 г. 279 с.
13. Чудакофф Х. Жизненный путь женщин: возраст и возрастное сознание, 1865-1915 гг. Журнал семейной истории. 1980.С.274–292.
14. Тузикова Л.Д. Визуальные образы прошлого в учебной литературе: типология, стратегии историко-познавательной деятельности школьников /Сибирский педагогический журнал № 1.2013 г.С.120-123.
15. Овсяникова Е.А. Образ семьи у подростков как условие их психологического благополучия. Белгород, 2019.С.211.
16. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир /Пер. с англ. С. Л. Лопатиной, под ред. М. А. Завадской, В. В. Костенко, А. А. Широкаковой, науч. ред. Э. Д. Понарин. – Москва. Мысль, 2018. – С. 63-68.
17. Магидов В.М. "Кинофотодокументы в контексте исторического знания". Москва, 2005 г. С.25-40.
18. Далаева Т.Т., Султангалиева Г.С. Визуальная антропология новой социальной истории Казахстана XIX-нач.ХХ в.в.-Алматы, Жибек жолы, Алматы 2022 г. -С.116-138.
19. Кундакбаева Ж., Модернизация ранней советской эпохи в судьбах женщин Казахстана, 1920-1930 годы – КазНУ имени аль-Фараби, Алматы 2017 г. С.48-57.

Д.Б. Асымова¹, Н.Б.Калкаева*¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Отражение формирования «советского» культурного кода в казахском семейном праве в визуальных источниках 20-30-х годов XX века

Аннотация. Статья посвящена истории казахского семейного права в 20-х и 30-х годах XX века. Если быть более конкретным, то речь пойдет о влиянии первых постановлений советской власти на институт семьи в переходный период казахской истории. Отмена законов, регулирующих семейные отношения в казахском обществе до прихода большевиков. Влияние советских законов, регулирующих институт семьи, на членов семьи. Семья – это катализатор перемен в жизни женщины. Исчезновение полигамных семей. Эмансипация женщины. Новые явления в жизни женщины, получившей «свободу». Новые задачи и услуги, возникшие помимо домашнего хозяйства. Различия в жизни горожанки и женщины с аула. В ходе статьи было проанализировано представление вышеуказанных проблем по визуальным источникам.

На основе визуальных источников, рассмотренных в ходе исследования, проведен анализ элементов традиции и модернизма казахской семьи в указанное время, определение динамики изменений, взаимного единства семьи, взаимоотношений между членами, гендерный аспект, склонность к съемке семейных вопросов, культура. На основе визуальных данных был сделан шаг к определению советского культурного кода через описание материальной природы, окружающей семью. В начале XX века был сделан шаг к определению репрезентации историко-политической ситуации в Казахстане и их влияния на понятие семьи в визуальных данных. При

подготовке статьи мы постарались показать историю Казахстана начала 20 века через историю семьи, на основе визуального представления о семье, через суть жизни семьи, основной ячейки общества. В процессе работы с визуальными данными по семейному анамнезу применялись региональные, локальные методы исследования.

Ключевые слова: Институт семьи, семейное право, нормы, законы, семейная история, визуальные образы, традиция, модернизм.

D.B. Assymova¹, N.B.Kalkayeva*¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

Reflection of the formation of the "Soviet" cultural code in Kazakh family law in visual sources of the 20-30s of the twentieth century

Abstract. The article is devoted to the history of Kazakh family law in the 20s and 30s of the twentieth century. To be more specific, we will talk about the impact of the first decisions of the Soviet government on the institution of the family in the transitional period of Kazakh history. The abolition of laws governing family relations in Kazakh society before the arrival of the Bolsheviks. The influence of Soviet laws governing the institution of the family on family members. The family is the catalyst for change in a woman's life. The disappearance of polygamous families. The emancipation of a woman. New phenomena in the life of a woman who has received "freedom". New tasks and services outside the household. Differences in the life of a city dweller and a woman from the village. During the article, the presentation of the above problems by visual sources was analyzed.

Based on the visual sources considered during the study, an analysis of the elements of tradition and modernism of the Kazakh family at the indicated time was carried out, the dynamics of changes, the mutual unity of the family, the relationship between members, the gender aspect, the propensity to film family issues, and culture were determined. On the basis of visual data, a step was taken towards defining the Soviet cultural code through a description of the material nature surrounding the family. At the beginning of the 20th century, a step was taken towards determining the representation of the historical and political situation in Kazakhstan and their influence on the concept of the family in visual data. In preparing the article, we tried to show the history of Kazakhstan at the beginning of the 20th century through the history of the family, based on a visual representation of the family, through the essence of family life, the main unit of society. In the process of working with visual data on family history, regional, local research methods were used.

Keywords: Family institution, family law, norms, laws, family history, visual images, tradition, modernism.

References

1. Makovetsky P. Kazaktardyn zan oryna zhuretin dasturleri zhonindegi zhazbalar / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. – Almaty: Zhalyln, 1994. – 4-14 bb.
2. Oserov N.N. Kazaktardyn dasturli neke zhane otbasy kukyktary (Kazak adet-guryp materialdary boynsha): zan gyl. kand. dis. autoref: 12.00.01. - Almaty, 2002. - 19 b.

3. Kaziev O. Koshpeli kazak orkeniyetindegi aiel kukiygynyn murtbesi (XIIIII-XX gg. bas kezeni): zan gyl. kand. dis. autoref: 12.00.01. - Almaty, 2005. - 29 b.
4. D. Andre. Kazaktardyn ordasynda zan yesebinde zhuretin dasturler / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. – Almaty: Zhalyn, 1994. – 29-31 bb.
5. Balluzek L. Kazak nekesinin yerekshelikteri / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. – Almaty: Zhalyn, 1994. – 16-23 bb.
6. Argynbayev H. Kazakh otbasy: (kazak otbasynn keshegismi men bugingisi zhayyndagy gylym zertteu enbek). – Almaty:Kaynar, 1996. – 288 b.
7. Kozlov I.A. Kazaktardyn dasturlik zandary / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekov. – Almaty: Zhalyn, 1994. – 32-35 bb.
8. Levshin A.I. Dasturler / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekov. – Almaty: Zhalyn, 1994. – 26-28 bb.
9. Kultelev T.M. Questions of Kazakh customary law in Mukhtar Auezov's novel "Abai". – Almaty, 1950
10. Fielstrup F.A. From the ritual life of the Kyrgyz people of the beginning of the XX century. – M.: Nauka, 2002. – 300s.
11. Yumkina E.A. Intrafamily communication in the spatio-temporal aspect/ Bulletin of the Leningrad State University named after A.S. Pushkin. - 2014. - No. 4 (Volume 5) Psychology. – pp. 78-87.
12. Seksenbayeva G.A. "Audiovisual documents: source and archival aspects" - Almaty, 2020 279 p
13. Chudakoff H. The life path of women: age and age consciousness, 1865-1915. Family History Magazine. 1980.pp.274-292.
14. Tuzikova L.D. Visual images of the past in educational literature: typology, strategies of historical and cognitive activity of schoolchildren /Siberian Pedagogical Journal No. 1.2013, pp.120-123.
15. Ovsyanikova E.A. The image of the family in adolescents as a condition of their psychological well-being. Belgorod, 2019.P.211.
16. Inglehart R. Cultural evolution: how human motivations change and how it changes the world / Translated from English by S. L. Lopatina, edited by M. A. Zavadskaya, V. V. Kostenko, A. A. Shirokanova, scientific ed. by E. D. Ponarin. – Moscow. Thought, 2018. – pp. 63-68.
17. Magidov V.M. "Film and photo documents in the context of historical knowledge". Moscow, 2005, pp.25-40.
18. Dalaeva T.T., Sultangalieva G.S. Visual anthropology of the new social history of Kazakhstan XIX-early XX century-Almaty, Zhibek zholy, Almaty 2022 -pp.116-138.
19. Kundakbayeva Zh., Modernization of the early Soviet era in the fate of women of Kazakhstan, 1920-1930 – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty 2017 Pp.48-57.

Авторлар туралы мәлімет:

Асымова Д.Б. - жоба жетекшісі, PhD докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары, Жамбыл көшесі 25, Алматы, Қазақстан

Калкаева Н.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының профессоры, Жамбыл көшесі 25, Алматы, Қазақстан

Асымова Д.Б. – руководитель проекта, доктор PhD, заместитель декана по учебной работе факультета истории и права КазНПУ имени Абая, улица Жамбыл 25, г.Алматы, Казахстан.

Калкаева Н.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, профессор кафедры юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, улица Жамбыл 25, г.Алматы, Казахстан.

Assymova D.B. - project manager, Doctor PhD, Deputy Dean for Academic Affairs, Faculty of History and Law, Abai KazNPU. 25 Jambyl str., Almaty, Kazakhstan.

Kalkayeva N.B. – corresponding author Candidate of Law, professor, Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU. 25 Jambyl str., Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).